

G. KOVÁCS LÁSZLÓ–IVAN KAMENEC

JOZEF TISO

Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 1997. 174 p.

Az Arcképek kettős tükörben című, két nyelven, magyarul és szlovákul is kiadott sorozatban jelent meg a szlovák történelem egyik legvitatottabb alakjának életrajza. A sorozat sajátossága, hogy két különböző nemzetiségű történész ugyanazon személyről szóló munkáját tartalmazza. Jozef Tiso szülőházájában a legismertebb történelmi személyiségek közé tartozik, s alakja Magyarországon távolról sem ismeretlen. Szlovákiában hosszú évtizedeken keresztül, 1945-től a kommunista rendszer 1989-ben bekövetkezett bukásáig természetesen csak elítélni lehetett. Ennek ellenére a Tiso-mítosz nagyon sok ember tudatában mindvégig elevenen élt Szlovákiában. A hivatalos történetírás képviselőinek népes csapata munkálkodott a korszaknak a feltárásán, melyben Tiso tevékenykedett, de portréjának, pályaképének megrajzolásával adós maradt a történettudomány. Az emigráns szlovák történészek a Jozef Tiso névvel fémjelzett köztársaságot a szlovák történelem csúcspontjának tartják, a kort nagyszerűnek, fényesnek és hősiességnek írják le. Vannak köztük, akik belátják, hogy előfordultak hibák és tévedések, de az ő írásaikat is áthatja az igazolás és felmentés szándéka.

Objektív, csak a tudományosság és igazságosság követelményeit szem előtt tartó Tiso-portré kidolgozására tesz kísérletet G. Kovács László és Ivan Kamenec. G. Kovács László Pozsonyban végzett, Magyarországon élő történész, akinek fő kutatási területe a szlovák állam 1938–1945 közötti időszaka, amelyről több tanulmánya is megjelent az elmúlt években. Ivan Kamenec a pozsonyi Történettudományi Intézet munkatársa, aki a téma elismert szakértője hazájában. A korszak iránt érdeklődő magyar olvasók számára neve nem ismeretlen, hiszen egyik műve, a „Trauma” magyarul is megjelent.

A szerzők munkájukban Jozef Tiso életének eseménytörténetét kívánják az olvasó kezébe adni, amelyben nagy hangsúlyt helyeztek az események ok-okozati összefüggésének elmélyültebb bemutatására és elemzésére. Több helyen a mellékszereplők rövid, de igen találó jellemzésére is súlyt fektettek. A kötet szerkezetileg két főrészből áll, az elsőben kapott helyet G. Kovács László tanulmánya (7–77. p.), amelyben Tiso életútját mutatja be ifjúkorától 1938-ig, majd a szlovák állam élén folytatott tevékenységére tér ki részletesebben 1945-ig. A második rész Ivan Kamenec tanulmánya (81–173. p.), ebben az 1887–1918 közötti politikai szerepvállalását, majd a Csehszlovák Köztársaság alatt végzett munkáját követhetjük nyomon. Végezetül a politikai felelősség szemszögéből vizsgálja a szerző az 1938–1945 közötti időszakot. Kamenec a belpolitikai kérdésekre és a zsidókérdésre koncentrálna, a részletekben jobban elmélyed, mint szerzőtársa. A kötet Szarka László utószavával zárul, majd ezt követi a Jozef Tiso életének és pályafutásának főbb eseményeit rögzítő, részletes kronológia.

A szerzők művükben arra a kérdésre próbálnak választ keresni: miképp lett a moráleteológia professzorából befolyásos politikus, egy nemzet „példaképe és vezére”, törvényszerű volt-e, hogy életútja az akasztófán ért véget, mire hivatkozhatnak az őt kiátkozók, s mire az emléktől kegyetelleg ápolók.

G. Kovács László bemutatja, hogy Tiso politikai népszerűsége akkor nőtt meg a szlovákok körében, amikor az 1920 évek első felében egy báni nagygyűlésen elítélően szólt a csehekről, s megjegyzései miatt néhány hétre börtönbe került. 1925-ben a Szlovák Néppárt képviselőjeként a prágai parlament tagja lett. Az 1930-as évek második felétől a Hlinka Párt berkeiben Tiso állásfoglalása egyre nagyobb mértékben befolyásolták a követett irányvonalat, és Hlinka utódjaként kezdtek emlegetni. Amikor 1936-ban T. G. Masaryk lemondott, két elnökjelölt, Edvard Beneš és Bohumil Nemeč között lehetett választani, Beneš és Tiso között tárgyalások kezdődtek, amelyekben Beneš széles körű autonómiát ígért Szlovákiának, cserében Tiso pártja támogatását ígerte. Így alapvető szerepet játszott abban, hogy a konok csehszlovakizmusáról ismert Beneš valóban Masaryk utódja lett az elnöki székben. A szlovák nacionalista történetírás ezt a mai napig sajnálatos tévedésként rója fel Tisonak.

A tanulmányból megtudhatjuk, hogy Prága csak a felelősséget kívánta áthárítani Tisóra, amikor 1938 októberében őt küldte a magyarokkal tárgyalni Komáromba. Ez utóbbi vélekedés korántsem tűnik megalapozottnak, de Tiso kinevezésben nem csupán az játszott szerepet, hogy Prágában nem voltak jelentkezők erre a sikertelenséggel kecsegtető feladatra, hanem az is, hogy a magyarokat és szándékaikat ismerő, tárgyalóképes politikusot láttak benne. Tiso a tárgyalásokon azt remélte, hogy Szlovákia csak minimális területi engedményekre kényszerül, és a magyarok megelégszenek az általa felkínált önkormányzati jogokkal. A tárgyalások azonban eredménytelenül záródtak, és az 1938. november 2-i első bécsi döntést Tiso lesújtó vereségként élte meg. Tagadta, hogy a döntéshozók az etnikai határokat figyelembe véve ítélték, a területek elcsatolását igazságtalannak tekintette. A döntéssel kapcsolatos állásfoglalását, amelyet a szlovákok nagy része is osztozott, jól tükrözik az autonóm szlovák kormány november 3-i ülésén elhangzott szavai: „Most az igazi szlovák irredentizmus következik”, ami azt jelentette, hogy az elcsatolt földekről nem mondott le. és a németek segítségével visszaszerzésükben reménykedett.

1938 végén Tiso a Hlinka Párt eredeti célkitűzéseire hiven úgy vélte, hogy az autonómia kivívása jelenti a szlovák politikai törekvések maximumát, és a továbbiakban az autonómia kiszélesítése, a Csehszlovák Köztársaság föderalizálása lesz a feladat. A szlovák állam létrejöttét elvben nem utasította el, de úgy vélte, hogy ez csak a távolabbi jövőben, egyfajta evolúciós fejlődés eredményeként lehetséges. Kétség-telen tény, hogy a két rossz, a kommunizmus és a náciizmus közül az utóbbit látta kevésbé veszedelmesnek.

1939. március 13-án Hitler a Tisoval folytatott tanácskozáson hangsúlyozta, hogy a szlovákoknak két lehetőség közül kell választaniuk: vagy megalakítják önálló államukat, vagy Magyarország és Lengyelország zsákmányává válnak. Ezért Ribbentrop azt tanácsolta Tisonak, hogy még Berlinben kiáltja ki az önállóságot, amit a szlovák politikus elutasított. Tiso mindenáron meg akarta őrizni a legalitás és a szuverenitás látszatát, végül a németek nyomására a parlament mondta ki a függetlenségét.

Tiso államelnökké történő kinevezésére XII. Pius pápa üdvözlő táviratot küldött, amelyben a Szent-szék támogatásáról biztosította. Ma már tudjuk, hogy a pápa Buzalka szlovák püspökkel folytatott beszélgetése során megfogalmazta aggályait is. Attól tartott, ha az egyházi személy által irányított állam képtelennek bizonyul a lakosság jólétének és megelégedettségének biztosítására, s a politikai rendszer kedvezőtlen változásokon megy át, akkor a felelősség visszahárul az egyházra, s a hiti fog tekintélyének és hitelének. Ivan Kamenec megállapítja, hogy a katolicizmus hű védelmezőjének tekintett elnök-plébános minden jel szerint különösebb aggályok nélkül együttműködött azzal a diktátorral, aki a történelmi egyházak szétverését, felszámolását és a zsidók kiirtását is céljának tekintette.

A szerzők szerint Tiso felelősségének megítélése esetében csupán arról lehet vitatkozni, tett-e lépéseket annak érdekében, hogy valóban mindig csak a „kisebbik rossz” következze be, avagy ellenkezőleg: a szükségesnél is több engedményt téve és többször megalkudva a helyzet súlyosbodását, a veszteségek növekedését idézte elő. Az első Szlovák Köztársaság történetének krónikája ez utóbbit bizonyítja. Tiso a szövetségi hűség jegyében, s legfőbbképpen a németek kezének és pártfogásának elnyerése érdekében többet vállalt a „kisebbik rossznál”, nem használta ki azokat a korlátozott lehetőségeket sem, amelyek kétségkívül léteztek. Nem tett lépéseket például a szlovákiai zsidók megmentésére vagy elszállításuk késleltetésére. Hitler 1942-ben meg is dicsérete Tisót a zsidókérdés gyors megoldása miatt.

Szemére vetik Tisonak, hogy a külpolitika terén nem volt semmiféle eredeti, a pillanatnyi lehetőségek igencsak szűk horizontján túlmutató koncepciója. A szlovák babáram látszatönállóságának mindenáron való megőrzése mindig csak a németek iránti hűséggel összekapcsolva kapott hangsúlyt, és az átállás gondolata a győztesek táborába föl sem merült benne. Tiso és hívei felelősségét Ivan Kamenec szerint csak növeli az a tény, hogy 1944 őszén a szlovák nemzeti felkelés ellen foglaltak állást. 1944. május 12-én Klessheimben Tiso Hitlerrel azzal búcsúzott, hogy „ő és a szlovák nép tudja, mi a hűség”. Nem tagadhat, hogy Tiso valóban megőrizte a németek iránti hűségét, amivel csak azt bizonyította, hogy teljesen elvesztette realitásérzékét. A könyvből kiderül, hogy a németek iránti szervilis magatartásának köszönhetően 1944-ben a németek szabadon engedték a lefegyverzett szlovák hadsereg számos katonáját és a felkelés kapcsán letartóztatott személyek egy részét.

A sorozat koncepciójából adódik, hogy a szerzők nem hangolták össze teljes mértékben munkájukat, ezért gyakorlatilag két önálló tanulmány született, így sok ismétlés és átfedés található a könyvben. Hiánnyosságul róható fel, hogy az idézeteket nem látták el lábjegyzetekkel. Mondandójának a végére érve a recenzens elmondhatja, hogy olyan könyv született, mely méltán tarthat számot széles körű érdeklődésre mind a történelem iránt érdeklődő közönség, mind pedig a történelem szakma művelői, illetve az arra készülnők körében. A jó pár évvel a rendszerváltás után megjelent könyvet szemléletében újszerűnek tartom, mivel egyfajta választ jelent a nacionalista és Tisót rehabilitálni igyekvő munkákra.